

KENTLEŞME VE TÜRKÇE

Kamile İmer
Ankara Üniversitesi

1. Kentleşme

Kentleşme (urbanization), "işleyimleşme (endüstrileşmeye) ve ekonomik gelişmeye koşut olarak kent sayısının artması ve kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplumda artan oranda örgütlemeye, uzmanlaşmaya ve insanlararası ilişkilerde kentlere özgü değişikliklere yol açan nüfus birikimi süreci" (Keleş 1980:70) olarak tanımlanmaktadır. Kentleşme 20. yüzyılın ikinci yarısında, yalnız gelişmiş ve sanayileşmiş toplumların değil, çok daha belirgin biçimde, gelişmekte olan ülkelerin başlıca sorunlarından birini oluşturmuştur.(Keleş-Ünsal 1982:25). Kentleşmenin en başta gelen özelliği ise gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülkelere büyük kentlerin daha da büyümesidir. Ancak kentleşme ile yıllık ortalama kentleşme hızı arasında da doğru bir orantı yoktur, olmayabilir. Örneğin İngiltere'de kentleşme düzeyi %80'in üzerinde olmasına rağmen yıllık ortalama kentleşme hızı %4'ü geçmez. Ama Hindistan'da %25 dolaylarında bir kentleşme düzeyinin varlığına rağmen yıllık ortalama artış hızı %8'in altına düşmektedir.(Keleş-Ünsal 1982:26). Gelişmekte olan ülkelerdeki hızlı kentleşme olgusu, doğumlardan çok, kırsal alanlardan kentlere ve büyük kentlere olan nüfus akınlarıyla, bir başka deyişle iç göç ile beslenmektedir(Keleş-Ünsal 1982:26).

Türkiye de 1950'lerden bu yana hızlı bir kentleşme sürecine girmiştir. "Nüfusun kentlerde yaşayan oranı, 1950'de %18.7'den 1960'ta %25.9'a, 1970'te %33.2'ye, 1980'de ise %45.4'e yükselmiştir" (Keleş Ünsal 1982:26). Günümüzde bu oranın %65 olduğu kabul edilmektedir. Ancak Türkiye'deki hızlı kentleşmenin sağlıklı olmayıp çarpık bir kentleşme olduğu da belirtilmektedir. Türkiye'deki bölgelerarası dengesizlikle kentsel ve kırsal alanlar arasındaki derin ayrımların, kentleşmeyle birlikte bu kez de büyük kentlere taşınmakta olduğu hemen göze çarpmaktadır. Aynı çelişkiler büyük kentlere, eski tekdüze yapılarıyla çatışan yeni değer sistemlerinin, yeni davranış kalıplarının ağır bastığı bir görünüm kazandırmaktadır(Keleş-Ünsal 1982: 28-29).

Böyle olunca büyük kentler, tüm kentlilerin benimseyip uydukları davranış kurallarının geçerli olduğu merkezler olmaktan çıkmış, adeta bir "korsan toplumu" simgeler olmuştur. Böyle bir toplumda vurgunculuk, soygun yapıp köşeyi dönen de bulunmakta, eski değerlere fanatik bir ruhla sarılıp yok olmaktan kurtulmaya çalışanlar da!

2. Kentleşmenin Türkçe'deki Etkileri

Geniş anlamda ekonomik gelişmeye koşut olarak toplum yapısında işbölümü, uzmanlaşma ve örgütlenmeyi arttırdığı benimsenen kentleşme, insanların dünya görüşlerinde, değer sistemlerinde ve davranışlarında da köklü değişmelere yol açan bir süreçtir (Keleş-Ünsal 1982:25). Kırsal alanla kent arasında bulunan çeşitli ve derin ayrımlar kentleşmeyle birlikte belirginleşmekte, tüm değerler ve davranışlar farklı bir görünümün kazanmaktadır. Bunlar çoğunlukla ne kent ne de kırsal alanla ilgili olan, ikisiyle de ilişkili ama ikisi de olmayan birtakım görünümeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Hızlı bir kentleşme sürecinde olan Türkiye'de doğal olarak konuşurların dilsel davranışları da değişik bir görünüm sergileyecektir.

2.1. Dilden Daha Az Yararlanmaya Yönelik Dilsel Davranışların Ortaya Çıkması

Kentleşme sürecinde ortaya çıkan değişik dilsel davranışlar arasında dilden, yani Türkçe'den daha az yararlanmaya yönelik olanlar en başta dikkati çekmektedir. Bunlar; ya dilin aracılığına hiç başvurmama, bu durumda söz dışı kanalları kullanma, ya da en az düzeyde dilden yararlanma biçiminde belirginleşmektedir. Örneğin kent içi toplu ulaşım araçları olan dolmuşlarda, ödeyecekleri ücretin sürücüye aktarılmasını isteyen yolcular bu isteklerini söze dayalı davranışlardan çok önde oturanın omzuna dokunup parayı uzatarak anlatmakta, böylece dilin aracılığına başvurmayı hiç denememektedir. Kentleşme sürecinde önceleri daha çok kırsal alandan gelenlerin gösterdiği bu davranış, simdilerde yaygınlık kazanmıştır.

Kentleşme sürecindeki değişik dilsel davranışlar arasında en dikkati çekenlerden biri de Türkçe'yi konuşanların giderek daha az 'teşekkür etme'leri, daha doğrusu çoğunlukla bundan vazgeçmeleridir. Bir başka deyişle yapılan bir iyilik ve yardım karşısında insanlarımız gönül borcunu herhangi bir biçimde dile getirmeyi (sağol!, Allah razı olsun!, mersi!, teşekkür ederim! vb.) çoğunlukla gereksiz görmekte, en azından önemsememektedir. Zaman zaman özellikle gençler arasında duyulan teşekkür! ('teşekkür ederim' yerine) ise dilden en az yararlanma eğiliminin bir başka belirtisi olsa gerektir.

Kentleşme sürecinde büyük kentler, adeta "orman yasaları"nın uygulandığı bir "korsan" toplumu simgeler duruma gelince (Keleş-Ünsal 1982:29) özür dilemek gibi bir dilsel davranışa da gereksinme azalmıştır. Zira özür dilemek gibi alçakgönüllüce sayılabilecek bir davranış, bu edimde bulunan kişinin azımsanmasına, dolayısıyla köşeyi dönmesine engel oluşturabilir.

Bu türden davranışlar, kentleşme sürecinde, çeşitli nedenlerle, konuşurların Türkçe'den daha az yararlanma yoluna gittiklerinin belirtisi olarak değerlendirilebilir. Yardımcı eylemlerle oluşturulan bileşik eylemler yerine eylem yapım ekleriyle

adların eylemleştirilmesinde de aynı eğilimin etkisi olup olmadığı, üzerinde durulması gereken bir konudur. Örneğin paniğe kapılmak yerine paniklemeğin kullanılmasında olduğu gibi.

2.2. Bölgesel Kullanımların Ölçünlü Türkçe'ye Etkisi

Öte yandan kentleşme süreci, Türkçe'de en çok ölçünleşme (standardization) açısından değişikliklere neden olmuştur. Ölçünlü Türkçe'ye bölgesel değişiklerden (dialects)/Anadolu ağızlarından hemen her alanda öğeler girmiştir. Tıpkı büyük kentlerin görünümündeki değişiklikler gibi ölçünlü Türkçe'de, kentleşme sürecinde giderek artan değişikliklerle karşımıza çıkar olmuştur. Bu görünümde Türkçe'nin farklı değişikleri arasında ortaya çıkan diliçi girişimin yönü, Anadolu ağızlarından ölçünlü Türkçe'ye doğrudur.

Türkçe'de kentleşme sürecindeki diliçi girişim olguları sesbilgisi (fonetik), sesbilim (fonoloji), dilbilgisi (gramer) ve sözcükbilim (leksikoloji)- anlambilim (semantik) alanlarında ortaya çıkmıştır.

Sesbilgisi ve sesbilim alanındaki girişimlerin hemen hepsi söyleyiş ile ilgilidir. Bunların başında ölçünlü Türkçe'deki sesleri ve sesbirimleri bölgesel değişiklerin özellikleriyle söylemek gelmektedir. Örneğin Türkçe'deki ödünçlemelerde çeşitli ortamlarda bulunan ve hangi ortamda bulunursa bulunsun ince söylenen /l/'yi kalın söyleme, çoğunlukla bölgesel özelliklerin ölçünlü Türkçe'ye aktarılması sonucunda ortaya çıkan bir diliçi girişim olgusunu göstermektedir. Örneğin *laf*, *lokma*, *teknoloji*, *terminal* vb. sözcüklerde ön, iç ve sonseste bulunan /l/, yaş, öğrenim, ve cinsiyet gruplarına göre değişen oranlarda kalın söylenir olmuştur. Yaptığımız bir araştırmada değişik yaş, öğrenim ve cinsiyet gruplarında /l/'nin anlam ayırt edici (fonolojik) özelliğinin de hemen hemen hiç fark edilmediği ortaya çıkmıştır. Bir başka deyişle değişik cinsiyet ve öğrenim grubundan olan çocuklar ve gençler *sol el* ile *sol anahtar*, *bol elbise* ile *bol kab*, *kalp para* ile *kalp hastası* dizimlerinde bulunan *sol-sol*, *bol-bol*, *kalp-kalp*, en küçük çiftlerindeki /l/'leri çoğunlukla kalın-ince ayrımı yapmadan söylemişlerdir.

Ölçünlü Türkçe'deki vurgu ve uzunluk ile ilgili özellikler de bölgesel değişiklerin etkisiyle bir değişim sürecine girmiştir. */va:de farkul* yerine */vade farkul*, */özelleştirme ka:nu:nul* yerine */özelleştirme kanunul*, */lhakem hatasul* yerine */ha:kem hatasul* gibi uzunluklarla ilgili özellikler (yansıtılmama ya da gereksiz kullanma), kentleşme sürecindeki Türkçe'nin belirgin özellikleri arasında yer almaktadır. Bu süreçte bölgesel kullanımlardan ölçünlü Türkçe'ye sesbilgisi ve sesbilim alanında pek çok özellik karışmıştır. Kentleşme etkisiyle ortaya çıkan dilbilgisi alanındaki girişimler bu ölçüde fazla olmasa da sözcüksel-anlamsal girişimler azımsanacak oranda değildir. Örneğin *kumpir/gumpir*, Anadolu'nun çeşitli yörelerinde öteden beri

'patates' kavramını karşılamak için kullanılan bir sözcüktür. Son yıllarda bu sözcük anlam genişlemesine uğrayarak yaygınlık kazanmış, fırında/közde pişirilmiş patatese çeşitli garnitürlerin eklenmesiyle hazırlanıp sunulan ve yenen 'patates'i anlatmak üzere kentlerde kullanılır olmuştur.

Hitap biçimlerindeki pek çok kullanım da anlamsal girişime örnek verilebilir: *Amca! yerine Dayı!, Teyze! yerine Yenge!, Hanımefendi! yerine Bayan!, Delikanlı!, Oğlum!, Evladım!* seslenmeleri yerine *Koçum!* vb. kullanımlar, kentleşme sürecinde Türkçe'de ortaya çıkan girişim olgularına örnek verilebilir ve bunlar sıklıkla duyulur olmuştur ve yaygınlaşmaktadır.

3. Öneriler ve Sonuç

Durum böyle olunca ölçünlü Türkçe'nin kullanımıyla kentlerde daha az karşılaşılır olmuştur, denebilir. Daha doğrusu kentleşme sürecinde ne tümüyle ölçünlü Türkçe ne de özgün bölgesel değişke özellikleri taşıyan, iki değişkeyle de ilişkili ama ikisi de olmayan bir dil kullanımıyla karşılaşılmaktadır. Ölçünlü Türkçe kullanılması beklenen durumlardaki dilde bölgesel özellikler, ilkokuldan üniversiteye değin ikideğişkelilik (bidialectalisme) temeline dayalı olarak planlanmış bir Türkçe öğretimi ile azaltulabilir. Böylece okulda, resmi ilişkilerde, kitle iletişim araçlarında vb., kısacası yerinde gerektiğinde ölçünlü Türkçe'nin, daha özel gruplar içinde, örneğin evde, arkadaşlar arasında vb. ise bölgesel değişkelerin/ağızların kullanımı yerleştirilebilir. Bu arada bölgesel değişkelerin etkisiyle söyleniş değişmiş ve yaygınlaşmış öğeler varsa yani söyleyiş biçimleri ölçünleşmiş olarak benimsenebilir. yaygınlaşmakta olanları dalgalanmaya bırakmaktan başka seçenek, kanımızca yoktur.

Sonuç olarak söylenenler şöyle özetlenebilir: Türkçe'deki değişmelerin bir bölümü kentleşme olgusuna koşut gitmektedir. Kentleşme sürecinde dilden daha az yararlanmaya yönelik dilsel davranışlar ortaya çıkmış ise de bu sürecin Türkçe'de yol açtığı değişimler daha çok ölçünleşme açısından önem taşımaktadır ve diliçi girişim bağlamında ölçünlü Türkçe, hemen her alanda bölgesel değişkelerden etkilenmiştir. Ne ölçünlü Türkçe ne de özgün ağız özellikleri taşıyan kullanımlar, kanımızca ikideğişkelilik temeline dayalı planlı bir Türkçe öğretimi ile, her değişkenin yerinde ve gerektiğinde kullanılması bilincinin yerleştirilmesi ve öğretilmesiyle azaltulabilir ve kentleşmenin ölçünleşme açısından ortaya çıkardığı olumsuzluklar bir ölçüde giderilebilir.

KAYNAKÇA

Keleş,Ruşen-Artun Ünsal(1982). *Kent ve Siyasal Şiddet*. Ankara: AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi yayını.

Keleş, Ruşen(1980). *Kentbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara:Türk Dil Kurumu yayını.